

PERE BOSCH GIMPERA: EL MÉS JOVE, VITAL I ESCANDALÓS DE LA «COLLA DE L'ATENEU»

JORDI CORTADELLA MORRAL
Universitat Autònoma de Barcelona

RESUM

Pere Bosch Gimpera (Barcelona, 1891 - Mèxic, 1974) va ser un arqueòleg i polític català de naixement, nacionalitzat mexicà. Va estudiar dret i filologia clàssica a Barcelona (1910), de la qual es va doctorar el 1911. Amb l'objectiu de convertir-se en professor d'història, també va obtenir un doctorat en història el 1913. Entre 1911 i 1914 va estudiar filologia grega, prehistòria i història antiga a Berlín, amb mestres com A. Frickenhaus, H. Schmidt i G. Kossinna. De 1916 a 1939 va ser catedràtic d'història antiga i medieval de la Universitat de Barcelona. Al mateix temps va exercir com a director del Servei d'Investigacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans. Entre 1933 i 1939 va ser rector de la Universitat. També participà en la política català com a conseller de Justícia (1937-1939) en el Govern de Lluís Companys. Després de la Guerra Civil espanyola es va exiliar a Mèxic.

PARAULES CLAU

Pere Bosch Gimpera, arqueologia, prehistòria, historiografia, Universitat de Barcelona, exili.

Pere Bosch Gimpera: the youngest, liveliest and most scandalous member of the «Ateneu gang»

ABSTRACT

Pere Bosch Gimpera (1891 Barcelona - 1974 Mexico) was a Catalan born Mexican archaeologist and political. He studied law and classical philology in Barcelona (1910), in which he obtained a doctorate in 1911. With the aim of becoming professor of History he also obtained a doctorate in History in

1913. From 1911 to 1914 he studied Greek Philology, Prehistory and Ancient History in Berlin, with masters as A. Frickenhaus, H. Schmidt and G. Kossinna. From 1916 to 1939, he was chair of Ancient and Medieval History at the University of Barcelona. At the same time he served as director of the Archaeological Research Service of the Institut d'Estudis Catalans. Between 1933 and 1939, he was rector of the University. Involved in Catalan politics, he was Minister of Justice (1937-39) of Catalonia in the Government of Lluís Companys. After the Spanish Civil War he went into exile in Mexico.

KEYWORDS

Pere Bosch Gimpera, Archaeology, Prehistory, Historiography, University of Barcelona, exile.

Josep M. de Sagarra ha deixat un viu record de l'ambient i de les joves promeses que freqüentaven els Estudis Universitaris Catalans a principis del segle XX, aquella «universitat catalanista» paral·lela a l'oficial creada el 1903 després del Primer Congrés Universitari Català. Es tractava de Jordi Rubió i Balaguer, Lluís Nicolau d'Olwer, Ferran Valls i Taberner, Agustí Duran i Sanpere, Ramon d'Abadal, Francesc Martorell i Traval, Ramon d'Alòs i de Dou, Manuel Reventos Bordoy «... i el més jove, el més vital i el més escandalós de tots ells, Pere Bosch Gimpera». En aquella època, les classes dels Estudis Universitaris Catalans s'impartien a l'Ateneu de Barcelona i, com era d'esperar, l'entremaliat i brillant grup d'amics que el freqüentava era conegut com «la colla de l'Ateneu».¹

ELS ANYS DE FORMACIÓ: BARCELONA, MADRID I BERLÍN (1891-1914)

Pere Bosch Gimpera² va néixer a Barcelona a les vuit del matí del 22 de març de 1891 al segon pis del número 25 del carrer Portaferrissa de Barcelona.

1. L'expressió és de Nicolau d'Olwer; vegeu Jaume SOBREQÜÉS *et al.*, (1989, p. 36: carta 15, 18 de juliol de 1907); Sagarra (2000, II, 124).

2. Aquest text és una versió molt abreujada i ajornada de Jordi CORTADELLA (2003), amb una extensa bibliografia. Sobre Bosch Gimpera, vegeu les referències següents. Autobiografies: Pere BOSCH GIMPERA (1971; 1980). Correspondència: Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991); Marga-

Fill únic, el seu pare, Pere Bosch Padró, procedia d'una família camperola benestant de Vilanova de la Roca (Vallès Oriental) establerta a Barcelona; en la seva joventut va estar a Cuba i de tornada a la ciutat es va ocupar de diverses activitats comercials.³ La família de Bosch semblava gaudir d'una posició folgada, sense ser rica. En el certificat de naixement de Bosch Gimpera consta com a fill de «llibreter». Posteriorment, en les seves memòries, Bosch diu que el seu pare es dedicava al negoci de les assegurances, més concretament, agent d'assegurances. La seva mare, Dolors Gimpera Juncà, era filla d'un mestre originari de Torroella de Montgrí (Baix Empordà) amb escola al barri barceloní de Gràcia. Després de quedar òrfena, la mare muntà una acadèmia de brodats al domicili familiar amb les seves germanes.⁴ Bosch realitzà els seus primers estudis al Liceu Políglota i el batxillerat a l'Institut que després fou el Balmes. Es va llicenciar en filosofia i lletres, secció de lletres (filologia), i en dret a la Universitat de Barcelona (1910). Va cursar els estudis de doctorat de dret i de lletres a la Universitat de Madrid (1910-1911), encara que només es va doctorar en lletres amb la tesi *Els poemes de Baquilides de Ceos* (1911), poeta líric del segle v del qual es coneixen alguns «cants de victòria» (himnes corals dedicats als vencedors de jocs atlètics) i ditirambes (cants solemnes i de lloances), tots dos amb contínues referències al mite i a allò sobrenatural.

Animat per Francisco Giner de los Ríos i amb el suport de Menéndez Pelayo, va demanar i obtenir (el 23 de febrer de 1911) un any de pensió a la Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas per a realitzar estudis generals de religió i mitologia grega a Alemanya. En la seva petició de beca, Bosch proposava residir la meitat del temps a Berlín, per a freqüentar els cursos d'Otto Gruppe (1851-1921) i Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff

---

rita DÍAZ-ANDREU (1996); Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978); Francisco GRACIA, Josep M. FULLOLA i Francesc VILANOVA (2002). Entrevistes: Baltasar PORCEL (1971); Ricardo MARTÍN (1973); i Víctor CASTELLS (1971). Recentment acaba de publicar-se una extensa biografia de Bosch (GRACIA, 2011) que malauradament no he pogut consultar per aquest treball.

3. Pere BOSCH GIMPERA, (1980, p. 13-14); Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 185), Margarita SÁENZ (1986, p. 202-204). Més tard, des de Mèxic, Bosch va heretar un cinema a Granollers construït pel seu pare (el Cine Mundial, abans Cinema Actualitats, al carrer Príncep de Viana número 6-7); vegeu Francisco GRACIA, Josep M. FULLOLA i Francesc VILANOVA (2002, p. 334, n. 942).

4. Rafaela AROCA (1908).

(1848-1931), i l'altra meitat en altres centres com Munic i potser Anglaterra, a més de visitar investigadors com Wilhelm H. Roscher (1845-1923). L'elecció del tema (religió i mitologia grega) venia marcada pels seus treballs anteriors en filologia grega. Recordem que va col·laborar amb l'hel·lenista Segalà en la traducció dels himnes homèrics i que la seva tesi doctoral va tractar sobre Baquilides de Ceos.

A Berlín, durant el semestre d'hivern (16 d'octubre de 1911 - 15 de març de 1912) i per consell exprés de Wilamowitz, va seguir els seminaris d'August Frickenhaus (1882-1925) sobre la pintura dels vasos grecs, amb una introducció a la ceràmica prehistòrica i arcaica, i sobre monuments del culte àtic. També va estar matriculat en el seminari de Wilamowitz sobre poesia homèrica, però en el llibret de matrícula no consta que assistís regularment a les classes.⁵ Al costat dels seminaris, també diu que va freqüentat els cursos generals d'Eduard Norden (1868-1941) sobre literatura llatina, de Hermann Diels (1848-1922) sobre literatura grega i de Wilamowitz sobre Homer, en què no era necessari realitzar una matrícula oficial. Com que tot això ho sabem per les cartes oficials que enviava a la Junta para la Ampliación de Estudios, hem de suposar que, com a estudiant espavilat que era, devia exagerar una mica la seva hiperactivitat.

Durant el semestre d'estiu (16 abril 1912 - 15 agost 1912), Bosch va reprendre el seminari de Frickenhaus, aquesta vegada sobre els santuaris grecs, fins al trasllat d'aquest professor a la Universitat d'Estrasburg. També va seguir els seminaris d'epigrafia del professor Erich Preuner (1867-1935) i de numismàtica de Kurt Regling (1876-1935). A més, va començar a participar en el seminari de Hubert Schmidt (1864-1933) sobre arqueologia prehistòrica. Com en el semestre anterior, també figurava en el de Wilamowitz sobre les regions gregues, però sense assistència. També diu que freqüentava els cursos generals del professor Paul Friedländer (1882-1968) sobre Hesíode i de Friedrich Delitzsch (1850-1922) sobre Babilònia i Assíria.

Per una carta del 6 d'agost de 1912 a la Junta, coneixem més detalls sobre els continguts dels seminaris. Amb Schmidt es dedicava a l'última època del bronze i la primera del ferro (Hallstatt) a través de les fibules, algunes formes

5. El mateix Bosch va reconèixer que anava al seminari de Wilamowitz però aviat es va convèncer que no sabia prou grec per seguir-lo; vegeu Jaume SOBREQÜÉS *et. al.* (1991, p. 112: carta 29, 17 d'octubre de 1911).

de destrals i gots de metall. Amb Frickenhaus estudiava els resultats de la recerca arqueològica en llocs de culte des de l'època micènica fins als grans santuaris dedicats als herois i les divinitats majors, i la seva contribució a la història de la religió i del culte grec. Tot plegat, una autèntica primícia dins de la recerca europea de l'època. Per aquelles dates, Bosch comunica a la Junta que està treballant sobre tres estudis: un sobre la formació de les nacionalitats gregues, un altre sobre l'evolució religiosa a Grècia i un tercer sobre l'estudi de la religió grega a Alemanya durant el segle XIX. L'objectiu de tanta activitat era aconseguir que la Junta li renovés la beca i, alhora, preparar-se per a les oposicions al Cos Facultatiu d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs.

De tornada a Barcelona, el novembre de 1912, després del primer any de beca, Bosch estava decidit a consagrar-se a l'arqueologia. Així ho va fer saber en una carta a la Junta para la Ampliación de Estudios (24 de novembre de 1912) en la qual manifestava la idea de dedicar-se, quan estigués preparat, a l'arqueologia prehistòrica i antiga espanyola per l'interès d'aquestes troballes de cara a resoldre molts problemes d'història general. A part de les sortides professionals que el jove becarí pogués albirar, hi havia els consells d'un dels seus mestres alemanys, H. Schmidt, segons el qual els espanyols havien de seguir l'exemple de Creta i investigar activament el territori espanyol (recordi's que en aquells anys la cultura ibèrica, de data encara incerta, era tot una novetat). Amb aquesta perspectiva, Bosch es va llicenciar en filosofia i lletres, secció d'història (1912), i a la Universitat de Madrid va obtenir el doctorat amb la tesi *El problema de la cerámica ibérica* (1913),⁶ encara que, de moment, l'esperança d'obtenir una plaça d'arqueòleg fracassà en no aprovar l'oposició al cos facultatiu (1913). A finals de l'estiu de 1912, Hubert Schmidt va visitar Barcelona amb Bosch, que el presentà a Puig i Cadafalch. Sembla que la visita va ser profitosa, perquè Puig va proposar a Bosch que, si tornava a Berlín, de retorn li encomanaria la direcció d'un servei d'excavacions juntament amb Agustí Duran i Sanpere i Josep Colominas, que ja estava excavant coves prehistòriques a Lleida sota la supervisió de l'enginyer de mines Lluís Marià Vidal. Quan Puig i Cadafalch va pensar en Bosch per a dirigir el futur servei, aquest tenia tan sols 22 anys. En aquells moments, la situació per a la Secció Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans no era gens còmoda. A

6. Oficialment, el director de la tesi va ser José Ramón Mélida (1856-1933), però en realitat darrere la tesi de Bosch es nota la mà de Frickenhaus.

Madrid, la Junta para la Ampliación de Estudios havia creat la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas (1912). A més, el 1910 s'havia produït la defenestració de Pijoan, sembla que a causa del seu enfrontament amb Puig i Cadafalch. Pijoan, el secretari de l'Institut, va iniciar unes primeres campanyes arqueològiques al Baix Aragó i la seva particular «fugida» a Roma per a dirigir el Instituto Español de Estudios Históricos va haver de deixar un buit important. Bosch tenia al seu favor el fet de formar part de les joves promeses de la cultura catalana i haver donat mostres molt recents d'una gran capacitat de treball en la tesi doctoral sobre la ceràmica ibèrica. A més, el prestigi de la ciència alemanya era gran i A. Frickenhaus i H. Schmidt, els seus avaladors, havien realitzat treballat sobre Empúries i la Península en general. No obstant això, els artífexs de la decisió final de Puig van ser Josep Colominas, Agustí Duran i Sanpere i Francesc Martorell i Trabal.⁷

El 15 de febrer de 1913 va tornar a demanar una beca d'un any de la Junta, però ara per a estudiar arqueologia prehistòrica. Les maniobres de Bosch davant la Junta devien donar resultat, perquè l'octubre de 1913 ja es trobava de nou a Berlín.

En el semestre d'hivern (15 octubre de 1913 - 15 abril 1914) Bosch consta com a assistent en els seminaris de Georg Loeschke (1852-1915) sobre història de l'art grec, de Gehrard Rodenwaldt (1886-1945) —el substitut de Frickenhaus— sobre arqueologia i de H. Schmidt sobre prehistòria i, per primera vegada, en el de Gustav Kossinna (1858-1931) sobre arqueologia prehistòrica alemanya de l'edat del bronze. Possiblement va assistir, a més, al curs d'història antiga general d'Eduard Meyer (1855-1930).

En el semestre d'estiu (15 abril 1914 - 15 octubre 1914) freqüentà els seminaris de Kossinna sobre història de la civilització comparada de l'edat del bronze europea i prehistòria alemanya de l'època de Hallstatt i La Tène. Va continuar, a més, amb el seminari de Loeschke sobre arqueologia. Sabem per la seva correspondència amb la Junta i per les seves memòries que des de finals de novembre treballava amb Schmidt en la secció prehistòrica del Museu Etnològic en les tasques de catalogació dels materials troians de les excavacions de Schliemann, així com de Cucuteni (Romania) i Annau (Turkmenistan).

7. Davant els primers resultats satisfactoris al Tossal de les Tenalla (Sidamunt), van convidar Puig i Martorell i els van oferir un berenar servit exclusivament en plats, gots i gerres ibèriques; vegeu AGUSTÍ DURAN I SANPERE (1961, p. 50-56).

També estudiava i classificava els duplicats del material de Numància que hi havia a la Universitat de Berlín.

El juny de 1914 pretenia acompanyar Hubert Schmidt a les seves excavacions a Bulgària, però l'esclat de la Primera Guerra Mundial va frustrar els seus plans i es va veure obligat a tornar precipitadament a Espanya. En una carta a la Junta (27 de juliol de 1914) rebutjà presentar-se a una càtedra de Filologia Clàssica que havia quedat vacant i deia que només pensava presentar-se a plaça d'arqueologia o d'història antiga. El 15 de setembre del mateix any ja es trobava a Sant Antoni de Calaceit prospectant la zona per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans.

En resum, els primers quinze anys d'infància i primera formació van ser per a Bosch anys quiets en una ciutat plena de tensions. Els vuit anys següents els va passar a les universitats de Barcelona, Madrid i Berlín. Després de tot això, als 23 anys, va tornar a Barcelona en el moment que s'iniciava l'acció institucional de la Mancomunitat.

L'estudiant

Bosch explica que es va aficionar a la història antiga en els temps de l'Institut llegint la *Història de Juli Cèsar* de Napoleó III. El 1907, amb la seva mare, va tenir l'oportunitat de visitar les ruïnes d'Empúries poc abans que comencessin les excavacions sistemàtiques del jaciment. Així mateix, els diumenges la família Bosch anava al museu de reproduccions del parc de la Ciutadella i al Museu Provincial d'Antiguitats. Més tard, en els seus anys universitaris, llegia la *Història de Roma* de Mommsen i la de Grècia de Curtius a la biblioteca de l'Ateneu de Barcelona. Aquests precedents no van ser suficients per a determinar la seva vocació d'arqueòleg, que, com a tal, va néixer a Alemanya, però sí que mostren la personalitat d'un jove inquiet per a aprendre.

El juny de 1907, en no poder entrar a la universitat per haver suspès tres assignatures del batxillerat, va decidir examinar-se com a alumne lliure a l'Institut de Figueres. El setembre del mateix any es va examinar de nou com a alumne lliure del curs d'ampliació comú a filosofia i lletres i dret, començant així la seva carrera universitària. Bosch estudiava només les assignatures que li interessaven i demostrà una gran capacitat per al que vulgarment es diu «empollar» els últims dies del curs. Per exemple, ell mateix explica l'anècdota que,

durant els cursos del doctorat de dret, s'aprengué la història del dret espanyol la vigília de l'examen a la biblioteca de l'Ateneu de Madrid i resumí un patracol de cinc-centes pàgines en cinc fulls⁸ (que, si som malpensats, potser va fer servir de «xuleta»).

En lletres només es va prendre seriosament la literatura espanyola d'Antoni Rubió i Lluch, la teoria de la literatura i de les arts de José Jordán d'Urríes i el grec de Lluís Segalà. En dret, només es va preocupar del Dret Romà d'Eusebi Díaz i l'economia d'Antonio Flores de Lemus. Compaginava la universitat amb els Estudis Universitaris Catalans, on va seguir els cursos de literatura catalana de Rubió i Lluch i de Jaume Massó i Torrents.

A Madrid, en el doctorat de lletres, va seguir amb atenció el curs d'Elías Tormo sobre història de l'art. En el de dret, li va interessar especialment el de filosofia del dret de Francisco Giner de los Ríos. Pel que fa a la llicenciatura de filosofia i lletres (secció història) i al corresponent doctorat, que Bosch va cursar com a requisit per a presentar-se a les places d'història, no fa cap menció especial d'assignatures o professors.

En general, Bosch va ser un bon alumne, més destacat per la facilitat amb què passava els cursos (tres llicenciatures i dos doctorats) que no pas pel seu expedient. Les seves notes no van ser brillants excepte en les matèries que li interessaven. Per exemple, va obtenir la seva única matrícula d'honor en llengua i literatura gregues, però només va aprendre el poc llatí que sabia en unes lliçons privades durant el seu primer any de beca a Alemanya.⁹

Els mestres

Com ja hem esmentat, a Barcelona va ser deixeble de l'eminent medievalista Antoni Rubió i Lluch i de l'hellenista Lluís Segalà. Sens dubte Rubió devia transmetre al jove Bosch la seva passió per la «Grècia catalana», a més de reforçar la imatge de l'intel·lectual compromès culturalment amb el catalanisme però sense una filiació política directa ni renunciar al seu espa-

8. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978), p. 338-339.

9. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 117: carta 32, 16 de novembre de 1911; p.123: carta 35, 9 de desembre de 1911); Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 85).

nyolisme.¹⁰ Per mediació de Segalà, Bosch va traduir els himnes homèrics que el poeta Joan Maragall versificava en català.¹¹ La relació amb aquestes personalitats i, a Madrid, amb Francisco Giner de los Ríos transmeten a Bosch la idea de formar part d'un grup escollit d'intel·lectuals, cridats a il·luminar els cercles més amplis del país. Les relacions entre la Institución Libre de Enseñanza i alguns importants intel·lectuals catalans com Joaquim Xirau, Josep Pijoan i el mateix Maragall eren molt fluïdes. Aquest era el mateix esperit que animava la Junta para la Ampliación de Estudios: lluitar contra l'endarreriment científic i cultural que patia Espanya mitjançant seminaris, beques i pensions que facilitessin l'intercanvi cultural de l'elit intel·lectual espanyola amb la dels altres països europeus. Va ser aquest cercle d'amistats i influències en què va entrar Bosch el que el va animar i li va permetre el seu salt a Alemanya.

Amb aquest bagatge i ple d'esperances, el jove Bosch va arribar a Berlín el 1911 amb l'única referència de posar-se en contacte amb l'eminent hel·lenista Ulrich von Wilamowitz Moellendorff. La tarda del 17 d'octubre de 1911 va anar a visitar el gran mestre, que li va fer un pla general d'estudis sobre religió grega que hauria d'acabar de concretar amb el professor August Frikenhaus i el director de l'Institut für Altertumskunde. Wilamowitz li va dir que comencés per l'estudi de textos en un seminari i a continuació aprengué arqueologia grega, i només després podria ocupar-se de religió,¹² la qual cosa equivalia a reconèixer que Bosch no tenia la preparació suficient per a desenvolupar els estudis que s'havia proposat.

Pel que fa a la influència de Frickenhaus, les seves classes van marcar poderosament el jove Bosch, perquè en una carta del 27 de desembre de 1911 al seu amic Ramon d'Abadal sembla albirar les grans possibilitats que se li obren a Espanya amb l'arqueologia. Segons deia Bosch, hi havia més coses gregues o que havien tingut relació amb els grecs del que semblava, i el tema estava gairebé inexplorat. Afegia que si s'ajuntessin els coneixements teòrics amb la

10. Albert BALCELLS (2001, p. 9 n. 13).

11. La correspondència entre Maragall i Bosch es conserva a l'Arxiu Maragall i ha estat publicada, en part, a Joan MARAGALL (1960, p. 930-933); Carles RIBA (1983, p. 175-185); i Ramon TORNÉ (1997; 2001).

12. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 112: carta 29, 17 d'octubre de 1911). Segons ens explica Bosch, anava al seminari de Wilamowitz però es va convèncer que no sabia prou grec per seguir-lo.

tècnica necessària es podrien aclarir qüestions de la història antiga espanyola relacionades amb tota la civilització mediterrània.¹³ A partir d'aquest moment, Bosch va deixar l'estudi dels textos per centrar-se en les qüestions arqueològiques. El 19 de maig de 1912 tornava a insistir davant el seu amic Abadal que sense saber arqueologia no es podia entendre res del món grec, i afegia que a Espanya en aquestes qüestions estaven molt endarrerits perquè, deia, aprendre himnes de Píndar sense saber el que eren els jocs olímpics o Homer sense saber com es va arribar a la cultura que va crear l'epopeia és resignar-se a fer-se una il·lusió vana.¹⁴ La seva idea era acabar l'any acadèmic havent tractat dels inicis de Grècia i tot l'arcaisme, deixant per a un hipotètic segon any de beca tota la resta fins on fos possible amb vista a presentar-se a les oposicions del Cos d'Arxivers, Bibliotecaris i Arqueòlegs. De nou, en una altra carta a Abadal del 10 de juliol de 1912, Bosch confessava que cada dia s'inclinava més a treballar en les coses antigues espanyoles, ja que amb una bona preparació general es podia arribar a ser tan seriós com la gent d'allà.¹⁵ De l'estudi de la cultura cretenca i dels consells de Frickenhaus en va sortir l'interès de Bosch per la prehistòria grega.

Va ser Frickenhaus, abans de traslladar-se a la Universitat d'Estrasburg durant la primavera de 1912, qui el va presentar a Hubert Schmidt perquè l'introduís en la prehistòria dels Balcans. Aquest era un gran investigador de la cronologia de les cultures neolítiques i de l'edat del bronze al centre d'Europa. A ell es deuen alguns dels primers estudis científics de la cultura del vas campaniforme. Schmidt s'havia format amb Wilhelm Dörpfeld catalogant els materials trobats a Troia per Schliemann. Des de 1903 s'ocupava del Neolític i l'edat del bronze del Danubi i dirigia les excavacions de Cucuteni (Romania). Schmidt era un veritable arqueòleg de camp i d'ell aprengué Bosch les tècniques d'excavació que després aplicà a la Península.

Pel que fa a l'últim dels seus mestres berlinesos, Gustav Kossinna, els seus estudis sobre els indoeuropeus van interessar molt el jove Bosch. Ell mateix reconeix que van ser l'inici d'una de les directrius dels seus treballs posteriors: determinar l'origen i la formació dels pobles, de la qual va sortir l'*Etnologia de la Península*

13. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 126: carta 37, 27 de desembre de 1911).

14. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 147: carta 50, 19 de maig de 1912).

15. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 149: carta 51, 25 de maig de 1912; p. 164: carta 60, 10 de juliol de 1912).

Ibèrica.¹⁶ Fins i tot en el seu llibre de maduresa, *La América Pre-Hispánica* (1975), Bosch seguia mostrant la mateixa fidelitat a la metodologia de treball apresada amb Kossinna: identificar grups ètnics amb àrees culturals o tècniques.

Kossinna, professor de prehistòria alemanya a la Universitat de Berlín des de 1902, va ser sempre un arqueòleg de gabinet —no de camp— que va pretendre donar un sentit històric a les troballes prehistòriques a partir del Neolític. El kossinnisme no va ser simplement una transposició d'algunes idees polítiques a la prehistòria, sinó un fenomen més complex basat en una sèrie de tesis fonamentals. En primer lloc, un mètode de recerca per a conèixer l'origen dels pobles i els grups lingüístics basat en la interpretació ètnica de les cultures arqueològiques, les relacions tipològiques i la continuïtat cultural, al qual s'afegien el concepte de les migracions com a explicació única de la difusió cultural i l'atribució ètnica de tipus d'objectes particulars, així com l'assimilació de pobles i civilitzacions amb races. Un cop valorats els resultats obtinguts, invocava el «dret històric» per a la legitimitat territorial i els precedents arqueològics com a justificació dels plans d'agressió dels estats contemporanis, unit a la doctrina segons la qual els pobles que havien romàs en la seva llar tradicional conservaven millor la seva puresa i l'herència dels avantpassats.

El maig de 1914, durant dos dies, Bosch va visitar per primera vegada Adolf Schulten (1870-1960) a la Universitat d'Erlangen. Van conversar sobre les excavacions sobre Numància, de les quals Schulten acabava de publicar el primer volum del seu monumental estudi, així com sobre història romana en general i la conquesta romana d'Hispania en particular. Segons el mateix Bosch, aquestes xerrades van ser un altre dels inicis dels seus posteriors treballs sobre història i etnologia peninsular. Des de 1914 fins a 1936, l'obra de Bosch i Schulten marxaren estretament unides.¹⁷

Bosch tornà de Berlín amb un bagatge teòric clarament marcat per l'escola historicocultural alemanya, el principi fonamental de la qual consistia a rastrejar l'origen i la difusió dels grups humans a través de la seva cultura material. Bosch no va compartir les implicacions racistes del model teòric de Kossinna, però sí el

16. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 186); i també Pere BOSCH GIMPERA (1971, p. 94; 1980, p. 65). De la mateixa opinió era PERICOT (1974, p. 9).

17. El 1920 Bosch va traduir al castellà i va completar l'article «Hispania» que Shulten redactà per a la monumental *Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft* (vol. 6, 1912), i, a partir de 1922 va coeditar les *Fontes Hispaniae Antiquae*.

seu mètode d'investigació i, en última instància, el valor de la prehistòria com a eina per a comprendre i actuar políticament sobre el present.

Davant d'això, no és estrany que durant la Primera Guerra Mundial i en els anys posteriors Bosch fos considerat un germanòfil convençut enmig d'una Catalunya majoritàriament aliadòfila. A més de portar els seus fills a l'Escola Alemanya de Barcelona, va enviar els seus deixebles a Alemanya. El mateix Bosch, un cop a la Universitat de Barcelona, va mantenir un estret contacte amb les universitats alemanyes. A part del curs que va impartir a la de Berlín (semestre d'estiu de 1921), abans de 1939 va donar conferències o assistir a reunions científiques a Heidelberg, Erlangen, Bonn, Gießen, Halle, Leipzig, Breslau, Hamburg, Kiel (convidat pel seu mestre Frickenhaus), Colònia i Frankfurt. Recordem també que va ser nomenat doctor honoris causa per la Universitat de Heidelberg (1936, renovat el 1966).

2. L'ASCENS D'UN JOVE ARQUEÒLEG (1915-1930)

De 1915 a 1931 s'obre la primera etapa professional de Bosch, en la qual desenvolupa intensament gran part de la seva producció científica. Els objectius de l'actuació científica de Bosch van ser tres: conèixer la primera història «nacional» catalana; projectar-la sobre els grans esquemes i les grans síntesis europees per a trobar el lloc que ocupava l'àrea catalana, justificant així el substrat federal de l'etnologia peninsular; i relacionar l'àrea catalana amb el conjunt de la mediterrània. És interessant destacar que aquest bloc d'orientacions no era ni de bon tros contradictori amb el que havia après a Berlín.

En el moment de la seva tornada forçosa d'Alemanya Bosch era una jove promesa, amb bons antecedents de servei a la pàtria catalana (recordeu la seva col·laboració amb Maragall) i mentors estrangers de reconegut prestigi a Catalunya (A. Frickenhaus, H. Schmidt i A. Sculten), però era un neòfit arqueològicament parlant. El primer de gener de 1915 va ser nomenat director del Servei d'Investigacions Arqueològiques, amb Josep Colominas com a encarregat d'excavacions, desplaçant consagrats geòlegs i naturalistes que fins aquell moment havien destacat en els estudis prehistòrics.¹⁸ Durant els pri-

18. Francisco GRACIA i Jordi CORTADELLA (2007).

mers mesos d'aquell any va estar agregat a la Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas de Madrid, potser per a donar-se a conèixer en els ambients arqueològics de la capital, i no va ser fins l'estiu que no va semblar més establert en el seu nou càrrec. La plaça de Bosch com a director del Servei semblava clara entre els seus amics. Francesc Martorell ho dóna per fet i per això animava el seu amic Valls i Taberner perquè es presentes a la càtedra d'Història de la Universitat, bo i pensant que Bosch es quedaria exclusivament en el Servei.¹⁹ La primera actuació del Servei van ser les excavacions ibèriques del Baix Aragó, en les quals Bosch ja havia començat a treballar el setembre de 1914 i que es perllongarien fins a 1923, moment en què la dràstica retallada pressupostària del Servei durant la dictadura de Primo de Rivera va obligar a suspendre els treballs.²⁰ Aquestes van ser, de fet, el seu primer gran projecte arqueològic i pràcticament l'únic, ja que Bosch realitzà ben poques excavacions al llarg de la seva dilatada carrera.²¹

A part de la direcció del Servei, impartia cursos de prehistòria de Catalunya als Estudis Universitaris Catalans (1915-1917) i des de 1915 ocupava la càtedra d'Història Universal Antiga i Medieval de la Universitat de Barcelona de forma interina. El 1915 va fracassar en les primeres oposicions. La plaça es va declarar deserta, però finalment va obtenir la càtedra l'any següent i la va mantenir fins al seu exili el 1939 (a partir de 1930 va passar a ser càtedra de Prehistòria i Història Antiga). En general, les càtedres d'història universal antiga i mitjana no van servir per a incorporar especialistes en prehistòria o història antiga, sinó d'història medieval. El cas de Bosch va ser una excepció, com ho va ser la càtedra d'«Historia Primitiva del Hombre» (1912) creada per Hugo Obermaier a la Universitat Central de Madrid. L'any següent d'obtenir la càtedra, el 20 de maig de 1917, Bosch es va casar amb Josefina García Díaz, de pare procedent de Huelva i mare malaguenya d'origen aristocràtic, establerts a Madrid. Van tenir quatre fills: Pere-Eugeni; (que va morir als onze mesos), Carles, Pere i Maria Trinitat.

19. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 215: carta 99, 26 de juny de 1915).

20. Per al diari de les excavacions de Calaceit, vegeu PERE BOSCH GIMPERA (1965).

21. A part dels jaciments ibèrics del Baix Aragó, amb Colominas va excavar la necròpoli de camps d'urnes de Can Missert (Terrassa) durant els primers mesos de 1916. El 1931, sota la seva direcció, es van descobrir les restes del *castrum* i la basílica paleocristiana de Sant Cugat del Vallès. A partir de 1933 i fins al seu exili va dirigir les excavacions d'Empúries.

Resumint, l'ascensió de Bosch va ser fulminant: va ingressar a la universitat amb 16 anys, es va llicenciar en lletres i dret amb 19, va realitzar el doctorat en lletres i va obtenir la primera beca a Alemanya amb 20. La llicenciatura i el doctorat en història, als 22 anys, els va aconseguir durant el parèntesi entre les dues estades a Alemanya. Va ser responsable del Servei d'Investigacions Arqueològiques amb 24 anys i catedràtic als 25. Des de la universitat va organitzar el Seminari de Prehistòria (1917) i va emprendre la revisió de tot el material prehistòric peninsular. La sistematització de tot aquest material es discutia al seminari i va donar com a primer resultat les seves obres *Prehistòria catalana* (1919) i *L'arqueologia preromana hispànica* (1920), així com les tesis doctorals dels seus deixebles (Lluís Pericot sobre el megalitisme, 1925; Alberto del Castillo sobre el vas campaniforme, 1927). També va establir relació amb la prehistòria d'altres zones (viatges de Bosch, Pericot i Serra Ràfols a França, i de Bosch a Portugal), i això va donar com a resultat l'estudi del Neolític i l'Enolític francès (amb Josep de C. Serra Ràfols, 1925-1927). La consciència de grup i l'alta estima que els mereixia la seva tasca com a prehistoriadors queden perfectament reflectides en la irada resposta de Bosch, Serra Ràfols i Pericot al que no era més que una *boutade* de Josep Pla a *La Publicitat* contra la ciència alemanya en general i els seus pintorescos professors.²²

A partir de 1922 es va obrir un període fonamental en la trajectòria científica de Bosch. La dictadura de Primo de Rivera, amb el seu atac a les institucions catalanes, li va fer reaccionar i fins a cert punt, en opinió de Casassas, el va polititzar.²³ En aquell període, el seu treball, lluny de d'aturar-se, es va intensificar i va institucionalitzar-se encara més. Durant aquells anys Bosch i els seus deixebles van participar en la creació de l'Associació Catalana d'Antro-

22. FRANCISCO GRACIA (2001). El 1923, Josep Pla va escriure un article a *La Publicitat* (7 de setembre de 1923) carregant amb sarcasme contra la ciència alemanya. Bosch i els seus deixebles van respondre (*La Publicitat*, 22 de setembre) i Pla es va defensar en el mateix diari (7 de novembre). En la premsa dels anys següents continuaren apareixent al·lusions a l'afer: Lluís Alguer (*La Publicitat*, 25 de juliol de 1924), Joan Sançs (*La Publicitat*, 17 de novembre de 1927), Josep Pla (*La Publicitat*, 30 de desembre de 1927), Carles Rahola (*El Autonomista*, 7 de setembre de 1932). Finalment, en el discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1948), Pericot es referia segurament a Pla quan parlava de la polèmica amb «un experto escritor, ameno y cáustico periodista, historiador hábil de episodios recientes»; vegeu LLUÍS PERICOT (1948), p. 15.

23. Jordi CASASSAS (1986).

pologia, Etnologia i Prehistòria (13 de desembre de 1922) juntament amb Telesforo Aranzadi (Laboratori d'Antropologia de la Universitat de Barcelona), Tomàs Carreras i Artau i Josep M. Batista i Roca (Arxiu d'Etnologia i Folklore de Catalunya), seguint l'exemple d'organitzacions anàlogues alemanyes.²⁴ En la mateixa data es va crear a Madrid la Sociedad Española de Antropología, Etnología y Prehistoria. Sens dubte, les dues entitats van sorgir de la mateixa inquietud cultural en què estaven immersos tant Bosch, a Barcelona, com Hugo Obermaier, a Madrid. Tots dos eren conscients dels contactes que hi havia entre l'arqueologia, tal com ells la concebien dins de l'escola historico-cultural, l'etnologia i l'antropologia física.

L'associació catalana es va beneficiar també dels moviments de reforma universitària encaminats a revitalitzar la vida acadèmica i de la voluntat de crear una escola d'antropologia catalana. Tot i la presència en l'associació d'Aranzadi i de Carreras i Artau, van ser Bosch i els seus deixebles els que es van mostrar més actius; només cal veure la seva massiva participació en els cinc volums del butlletí que edità l'associació. Encara que l'entitat es va dissoldre el 1926, presumiblement davant les dificultats generades per la dictadura de Primo de Rivera, la seva empremta es va fer notar en les activitats posteriors de Bosch. Per exemple, no es pot entendre la voluminosa obra *Las razas humanas* (1928), dirigida per ell, sense l'existència prèvia d'aquesta associació. De la mateixa manera es pot explicar que la càtedra d'Etnologia, creada el 1933 a la Universitat Autònoma de Barcelona, fos ocupada pel primer deixeble de Bosch, Lluís Pericot.

El 1925 Primo de Rivera dissolgué la Mancomunitat, cosa que va provocar la suspensió de les subvencions a l'Institut d'Estudis Catalans, de manera que les excavacions d'Empúries i tantes altres activitats es van paraitzar. No obstant això, el 1924 Bosch va passar a dirigir conjuntament el Servei d'Investigacions Arqueològiques i el Servei de Conservació de Monuments. El 1923 havia estat nomenat també director de la secció arqueològica dels museus de Barcelona i, poc després, vocal de la Comissió del Patrimoni Històric, Artístic i Científic de la ciutat. És a dir, sota la dictadura Bosch, de fet, se sostrau al control de la Secció Històrica Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans i pot controlar de manera efectiva les intervencions arqueològiques —les po-

24. Lluís CALVO (1997).

ques que hi havia— i els materials dipositats als museus, bo i les restriccions pressupostàries. Sembla que aquesta independència i omnipresència li va generar discrepàncies amb el secretari de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, Francesc Martorell i Trabal, i amb el director de Museus, Joaquim Folch i Torres. De fet, les picabaralles amb Martorell s'arrossegaven des de feia temps, pel que sembla perquè Martorell veia amb mals ulls que Bosch compaginés el Servei amb la Universitat.²⁵

A partir de llavors va començar la gran projecció internacional de Bosch. Aviat li va arribar el reconeixement des d'Alemanya, en forma de nomenament com a corresponent de l'Institut Arqueològic Alemany (1920) i el 1922 com a soci numerari. Al mateix temps, els seus estudis sobre el neolític francès amb Serra Ràfols li van obrir les portes de l'arqueologia francesa a través de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres. Gràcies a tot això, ell i els seus deixebles van ser cridats a col·laborar en la monumental enciclopèdia de prehistòria dirigida per Max Ebert (*Reallexikon der Vorgeschichte*, 1924-1932). Bosch també va saber treure profit de la rivalitat franco-alemanya posterior a la Primera Guerra Mundial i de les disputes entre prehistoriadors i antropòlegs. Amb l'esclat de la guerra, els congressos internacionals d'antropologia i arqueologia prehistòriques, en els quals antropologia i prehistòria tenien un mateix tracte, es van deixar de celebrar. Acabada la guerra, els antropòlegs francesos van crear l'Institut International d'Anthropologie exclouent de l'organització els alemanys i els seus aliats. L'Institut va celebrar congressos a Lieja (1921) i Praga (1924), i es preparava el proper a Madrid (1926) amb la idea de reincorporar els prehistoriadors. Com que finalment el congrés de 1926 no va tenir lloc, Bosch va aprofitar la celebració a Barcelona de l'Exposició Internacional de 1929 per a proposar organitzar en aquesta ciutat el IV Congrés Internacional d'Arqueologia. La idea de Bosch era donar cabuda a l'arqueologia prehistòrica sense excloure tampoc els investigadors alemanys. A l'estima científica es va unir en Bosch la popularitat assolida després del cas de les falsificacions de Glozel, una localitat propera a Vichy. La polèmica va saltar a l'opinió pública, que es va dividir entre glozelians i antiglozelians. El 1927 Bosch va ser nomenat membre d'una comissió internacional de set eminències encarregades de dilucidar l'assumpte, cosa que va reforçar el seu prestigi internacional,

25. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 92-93); Albert BALCELLS i Enric PUJOL (2002, p. 43-44, 121).

a més de portar-lo a les primeres planes de molts diaris francesos i espanyols. Finalment, i com estava previst, el IV Congrés Internacional d'Arqueologia es va poder celebrar a Barcelona el 1929. Va resultar tot un èxit i Bosch, el seu secretari general, va entrar en el selecte grup encarregat de crear els congressos internacionals de ciències prehistòriques i protohistòriques. Com a complement d'aquesta fructífera etapa, Bosch va organitzar la secció «Espanya Primitiva» de la gran exposició «El Arte en España», dins de l'Exposició Internacional de 1929, en la qual l'Institut d'Estudis Catalans no va voler participar per considerar-la un acte espanyolista. Dels materials reunits per a aquesta exposició en van sortir bona part de les fotografies de l'*Etnologia de la Península ibèrica* (1932).

Els èxits recollits per Bosch des de finals dels anys vint no van passar inadvertits entre els seus coetanis. Ferran Soldevila deia del seu amic, el 1927, que les seves qualitats vitals l'havien fet un home que des de l'adolescència donava la impressió de saber on anava.²⁶ Com acostuma a succeir en aquests casos, Bosch va aixecar recels i suspicàcies en l'entorn més immediat. Aquí surten de nou les agres relacions entre Bosch i el secretari-redactor de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, Francesc Martorell. La qüestió va sobrepassar l'estricta àmbit de l'Institut, ja que el juliol de 1924 Lluís Alguer, des de la primera pàgina de *La Publicitat*, feia observar que en l'últim *Anuari* de l'Institut l'apartat dedicat a la prehistòria ocupava la major part de la crònica, resultant mesquines al seu costat les notes sobre els estudis històrics, literaris i jurídics.²⁷ No es va tractar d'un comentari intranscendent, perquè el desembre de 1924 Antoni Rovira i Virgili llançà el seu conegut lament sobre l'estat de la historiografia catalana (*La gran Pietat de la nostra història*), i féu una crida a noves vocacions.²⁸ El gener de l'any següent, des de *La Publicitat*, Ferran Soldevila posava el dit a la nafra quan intentava donar les raons de l'assumit estancament i declarava allò que era evident: que les noves vocacions universitàries que reclamava Rovira i Virgili es decantaven especialment cap a la prehistòria i d'això n'era en part responsable Bosch Gimpera. Entre l'exploració prehistòrica i la recerca històrica, en el cas de Catalunya,

26. Ferran SOLDEVILA (1927).

27. Lluís ALGUER (1924).

28. Antoni ROVIRA I VIRGILI (1924).

Soldevila creia més urgent la segona.²⁹ Desconeixem si el debat va continuar en els mesos immediats. Nosaltres el veiem reparèixer el novembre de 1927, en un article de Joan Sancs a *La Publicitat*.³⁰ Per Sancs era una lamentable paradoxa que els estudis de prehistòria catalana fossin tan quantiosos i valuosos i en canvi els d'història fossin, encara que valuosos, tan reduïts i limitats a les promocions de l'any 1910, les quals no havien tingut successió. Poc dies després, el mateix Sancs continuava insistint en la paradoxa de veure tants prehistoriadors mentre els rics arxius històrics de Catalunya estaven sense investigar. I reblava el clau preguntant: «¿Com es podria fer per aconseguir la fundació d'una escola d'exploradors d'arxiu que tinguessin, un cop els estudis acabats, la videta assegurada? Francesc Martorell podria, millor que ningú, dir quelcom d'important en aquesta qüestió».³¹ El desembre, Soldevila va sortir al pas per donar la seva opinió, que consistia, bàsicament, a atorgar tot el mèrit al tarannà científic i vital de Bosch Gimpera, i el demèrit a alguns dels historiadors catalans. Per Soldevila, l'empenta de Bosch va crear el desequilibri i aquest finalment es va fer crònic. I acabava comparant la carrera científica de Bosch (segura, brillant i persistent) amb la carrera d'alguns dels historiadors coetanis (efímera, dispersa, desafortunada).³²

Hem de suposar que el secretari-redactor de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut, Francesc Martorell, va viure aquestes polèmiques com una ofensa a la qual va intentar respondre de forma reiterada augmentant el control sobre Bosch i, en la mesura del possible, desviant fons destinat a les intervencions arqueològiques per a promocionar la tan malmesa investigació historicoarxivística. D'aquí potser les reiterades queixes de Bosch cap a Martorell, en les quals no hem de veure una simple enemistat personal, però prou empenyadores per a Bosch, fins al punt que es va plantejar diverses vegades presentar la dimissió com a director del Servei d'Investigacions Arqueològiques.³³

29. Ferran SOLDEVILA (1925).

30. Joan SANCS (1927a).

31. Joan SANCS (1927b).

32. Ferran SOLDEVILA (1927).

33. Jaume SOBREQÜÉS *et al.* (1991, p. 280: carta 133, 22 d'octubre de 1930); Francisco GRACIA, Josep M. FULLOLA i Francesc VILANOVA (2002, p. 139); Albert BALCELLS i Enric PUJOL (2002, p. 122-137 i 264-278).

3. LA POLÍTICA INSTITUCIONAL (1931-1939)

Amb anterioritat a 1931, Bosch no va destacar pel seu activisme polític malgrat que havia viscut immers en un ambient catalanista. El seu pare, de jove, havia estat republicà i posteriorment va derivar cap al catalanisme. A l'Institut, la seva amistat amb Manuel Carrasco i Formiguera, el fundador d'Unió Democràtica de Catalunya, va reforçar el catalanisme patern. Entre els seus companys dels anys universitaris, alguns van destacar per la seva filiació política, com el mateix Carrasco i Formiguera, Lluís Nicolau d'Olwer, Ferran Valls i Taberner, Josep M. Pi i Sunyer i, en menor mesura, Ramon d'Abadal i Joaquim Balcells. Amb la incorporació de Bosch al món acadèmic només cal destacar la seva participació en el II Congrés Universitari Català (1918), que va preparar la posterior autonomia universitària. No obstant això, en els anys trenta la situació general del país era molt diferent. Caiguda la dictadura de Primo de Rivera, la política cultural i institucional duta a terme pel Noucentisme a través de la Mancomunitat va ser represa pel republicanisme d'esqueres, en el poder a Catalunya des d'abril de 1931, però dins d'un nou contingut social (Ucelay Da Cal l'ha qualificat de «Noucentisme de masses»). Va ser aleshores que molts dels intel·lectuals joves formats dins del Noucentisme, per convicció catalanista, es van sentir cridats a comprometre's més intensament amb el país i recolzar activament el nou govern de la Generalitat, sense que per això s'identifiquessin plenament amb una posició d'esqueres.³⁴

Acabada la dictadura, Bosch va ocupar el càrrec de degà de la facultat de Filosofia i Lletres (de 1931 a 1933). De degà va passar a rector de la Universitat de Barcelona (de 1933 a 1939) en el moment que aquesta va gaudir —al costat de la de Madrid— d'un sistema especial d'autonomia. El 6 d'octubre de 1934, en qualitat de rector, Bosch va ser convidat, juntament amb altres professors, a sentir el discurs del president de la Generalitat, Lluís Companys, en què aquest va proclamar l'Estat Català dins la República Federal Espanyola. Bosch i els altres assistents van ser processats per un tribunal militar i van passar un mes i mig detinguts. L'assumpte li va suposar a Bosch la suspensió dels càrrecs de rector i de director del Museu Arqueològic.³⁵

34. Enric UCELAY DA CAL (1986, p. 121-143).

35. Els membres del patronat de la universitat que havien assistit a l'acte al Palau de la Generalitat van ser detinguts el 27 d'octubre de 1934 sota l'acusació d'haver ajudat a la revolta

Com dèiem, la filiació política de Bosch es va manifestar tardanament, malgrat que no era un secret per a ningú que estava a prop dels postulats defensats per la Lliga Regionalista. A partir de 1930, Bosch participà en un primer moment en la Unió Catalana, grup d'estudi organitzat dins de la Lliga Regionalista, amb Valls i Taberner, Joaquim Balcells i Joan Estelrich. Per la relació de mecenatge amb Cambó i a instàncies dels seus amics, es va afiliar finalment a la Lliga el 1930, però se'n va donar de baixa el 1931 per les reticències d'aquest partit envers la República. No va ser fins al 1935 que es va incorporar a Acció Catalana Republicana i, com a membre d'aquest partit, va ser nomenat conseller de Justícia (29 de juny de 1937) del Govern català presidit per Companys.³⁶ Segons Pericot, una de les raons per les quals Bosch va entrar en política va ser per a fomentar la creació d'un museu d'arqueologia desglossat del Museu d'Art.³⁷ Encara que la raó esgrimida ens sembla una mica simplista, Bosch va aconseguir finalment el seu desitjat museu, culminació de tota una etapa com a cap organitzador de l'arqueologia catalana. El Museu Arqueològic de Catalunya es va inaugurar oficialment a les dotze del migdia del diumenge 3 de novembre de 1935 (amb les seus del Servei d'Excavacions i del Seminari de la Universitat incorporats al mateix edifici), tot i que, sobre el paper, ja existia des del 12 de gener de 1932, en què s'havia creat el Patronat del Museu Arqueològic.³⁸ Durant aquest període Bosch va aconseguir un altre dels seus anhels, dirigir les excavacions d'Empúries (de 1933 a 1939, encara que a partir de 1937 els treballs es van haver de suspendre a causa de la guerra).³⁹

---

contra la República. Van romandre tancats als vaixells-presó del port de Barcelona (el *Ciutat de Cadis* i, posteriorment, l'*Uruguai*) fins al 8 de desembre, en què van ser alliberats sense càrrecs. Bosch va estar suspès del càrrec de rector des de l'11 de desembre de 1934 fins al 19 de febrer de 1936. A més, el 26 de novembre Bosch va ser cessat com a director del museu, encara que hi va ser reincorporat el 14 de desembre.

36. Montserrat BARAS (1984); Albert BALCELLS (1989); Josep M. SOLÉ i Joan VILLARROYA (1989). L'actuació de Bosch com a conseller vista per un quintacolumnista com Manuel TARÍN-IGLESIAS (1985, p. 34, 156), i la rèplica de Francesc VILANOVA (1991).

37. Lluís PERICOT (1974, p. 10).

38. *Museu d'Arqueologia de Catalunya...* (2010).

39. *100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries...* (2008).

4. PRIMER EXILI (1939-1947), PARÍS (1948-1952) I MÈXIC DEFINITIVAMENT (1953-1974)

Bosch va sortir camí de l'exili el febrer de 1939, primer a França i després a Gran Bretanya, on va arribar el març del mateix any.⁴⁰ A Oxford, el professor John Myres (1869-1954) havia aconseguit que la Society for Protection of Research and Learning li atorgués un subsidi, que rebia a través del Magdalen College. Bosch era en aquell moment l'autoritat política catalana més important que es trobava en aquell país acabada la Guerra Civil. Juntament amb Josep M. Batista i Roca (el representant oficial de la Generalitat a Londres) i Carles Pi i Sunyer, van fer el possible per a reforçar la presència institucional del Govern català a la capital britànica. Un cop iniciada la Guerra Mundial, a partir de la tardor de 1939 la seva major preocupació va ser la sort dels refugiats catalans a França, a més del seu futur professional i el de la seva família. Fracassat l'intent de ser nomenat membre del New College i davant el temor que Espanya entrés a la guerra al costat d'Alemanya, Bosch decidí deixar la Gran Bretanya. L'horroritzava la idea que tots els refugiats espanyols, sense discriminació, fossin confinats per ser considerats com a ciutadans d'una nació enemiga. Finalment, després de superar diverses peripècies, el juliol de 1940 Bosch i família es van embarcar cap a Colòmbia via Panamà.

Temptejades les diverses possibilitats que se li oferien (Nova York, Colòmbia), als seus cinquanta anys, va decidir establir-se definitivament a Mèxic (1941).⁴¹ Poc després va obtenir la nacionalitat mexicana (1942) i sempre es va negar a tornar a trepitjar terra espanyola mentre hi hagués una dictadura, tot i la insistència de Lluís Pericot, Blas Taracena i Paul Kirchhoff, entre d'altres.⁴² En arribar a Mèxic, amb l'ajuda d'Alfonso Reyes es va incorporar al Colegio de México, on va donar classes d'història d'Espanya, però abans d'un any les va abandonar per ingressar en la recentment fundada Escuela Nacional de Antropología e Historia (ENAH), dependent del Instituto Nacional de

40. Luís MONFERRER (2007); Francesc VILANOVA (1992).

41. Per a l'etapa mexicana, vegeu Claudi ESTEVA FABREGAT (1997); Fermín DEL PINO (1978); Juan ORTEGA (1982); José Manuel QUESADA (2001). Per a la veu de familiars, alumnes, col·laboradors i amics vegeu Juan COMAS (1976); Jose Luis LORENZO (1995).

42. Bosch sempre es va mostrar inflexible en aquest punt; vegeu BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 148).

Antropología e Historia (INAH). Poc després es va encarregar d'organitzar un seminari de doctorat a la facultat de Filosofia i Lletres de la Universidad Nacional Autónoma de México (UNAM).

Tant en els cursos de doctorat de la UNAM com en la llicenciatura de l'ENAH, Bosch impartia classes d'arqueologia del Vell Món que, d'altra banda, eren difícils d'assimilar per als seus joves estudiants, no només a causa dels exòtics temes tractats (prehistòria d'Europa i Orient, pintures rupestres, vasos campaniformes, colonitzacions gregues i fenícies), sinó també, segons expliquen, pel seu fort accent català.⁴³

La situació econòmica d'aquests primers anys devia ser precària, si pensem en la necessitat d'obtenir un sobresou (en dòlars) amb les classes que impartia al Mexico City College, centre exclusivament per a nord-americans. A més, entre 1945 i 1947 Bosch va alternar semestralment les seves lliçons entre Mèxic i Guatemala com a professor de la facultat d'Humanitats a la Universidad de San Carlos. El 1947 va impartir un curs a la Universidad de San Salvador (El Salvador), i entre 1940 i 1947 va donar conferències a les universitats de Panamà, Bogotà, l'Havana, Guadalajara, Monterrey i Saltillo.

En aquests primers anys mexicans i guatemalencs, Bosch preparà noves edicions de les seves grans síntesis: *Historia de Oriente* (1947), la primera edició de la qual es remuntava a 1927, i *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España* (1944), reedició castellana revisada i augmentada d'*Etnología de la península Ibérica* (1932). També va iniciar una fructífera col·laboració amb les revistes catalanes i espanyoles de l'exili, amb articles sobre la història recent espanyola i el problema de les nacionalitats.

En aquells anys Bosch continuava estretament vinculat a la política. A més de participar en les sessions de les Corts republicanes reunides a Ciutat de Mèxic (1945), va ser delegat de la república espanyola durant la conferència organitzada per la UNESCO a la capital mexicana (1947), i va ocupar la vicepresidència de la Comunitat Catalana de Mèxic. Durant aquell període Bosch va ser també membre del consell tècnic de la Junta Española de Liberación (1943-1945), un intent dels republicans espanyols per a formar un govern en l'exili independent de Negrín i els comunistes, amb el propòsit de donar una imatge més acceptable per a les potències occidentals. Finalitzada la Segona

43. Teresa BOSCH ROMEU (1993, p. 151-154); José Luis LORENZO (1995, p. XVI-XVII).

Guerra Mundial, Bosch es va anar allunyant de tota responsabilitat política directa, però sempre va mantenir la militància intel·lectual, manifestada, entre altres facetes, en la seva presidència del Consell Català de Cultura i com mantenidor dels Jocs Florals de la Llengua Catalana de 1942, i president dels que es van celebrar el 1957.

Va ser sens dubte el seu prestigi internacional el que va decidir el 1948 el llavors director de la UNESCO, Jaime Torres Bodet (exministre mexicà d'educació) a proposar-lo com a integrant en la delegació mexicana a la seu de París. Al cap de poc temps, Bosch accedí al lloc de cap de Divisió de Filosofia i Humanitats de la UNESCO, des d'on va contribuir a reorganitzar les xarxes institucionals i científiques, molt deteriorades després de la Segona Guerra Mundial. Bosch participà activament en la formació del Consell Internacional de Filosofia i Ciències Humanes i en la creació dels congressos de ciències antropològica i etnogràfica, així com en els de ciències prehistòriques i protohistòriques. A més, va iniciar la sèrie del *Corpus Antiquitatum Americanensium*. Aquesta etapa parisenca va suposar per a Bosch la reorientació definitiva del seu activisme polític cap a l'alta representació cultural internacional.

De retorn a Mèxic, el 1954 va aconseguir la plaça d'investigador a temps complet de l'Instituto de Historia (Secció d'Antropologia) de la UNAM, la qual cosa, juntament amb el que havia estalviat a París i els béns de Barcelona recuperats del seu procés de depuració, li va donar més estabilitat econòmica. En aquesta etapa es va interessar més per temes mexicans i en especial pels estudis tipològics i comparats de materials lítics americans, els models dels quals els definia com d'origen asiàtic arribats a Amèrica a través de les migracions. Més tard contemplà també la possibilitat de les relacions transpacífiques. En aquest sentit, relacionava certa ceràmica equatoriana amb un determinat estil japonès i defensava l'origen siberià de l'art rupestre de les diverses regions americanes. Bosch estava convençut que els pobles prehistòrics americans formaven part d'un paleolític superior geogràficament universal i contemporani amb el del Vell Continent. Per ell, els contactes interculturals havien estat freqüents entre els dos continents durant la prehistòria i fins i tot en èpoques posteriors, a través del Pacífic i l'Atlàntic. Per això conclouïa que les civilitzacions americanes serien el resultat dels préstecs culturals provinents del Vell Continent.

Malgrat el seu prestigi a Mèxic, Bosch mai no va participar en projectes arqueològics d'envergadura perquè el seu concepte de l'arqueologia no coincidia en absolut amb els interessos que predominaven al Mèxic de l'època. A

més, segons la Ley Orgánica de la Universidad, per a ser director de qualsevol institut o facultat era necessari ser mexicà de naixement.⁴⁴ Bosch va arribar a Mèxic acompanyat d'una gran aurèola fruit del seu prestigi acadèmic internacional, encunyat mitjançant estudis sobre la prehistòria de la península Ibèrica i europea, cosa que li va permetre incorporar-se a l'elit de l'antropologia mexicana, la qual, paradoxalment, i aquí rau el problema, se sentia completament estranya o molt poc receptiva a l'estudi de les problemàtiques arqueològiques del Vell Món.

El propòsit del govern mexicà era crear grups d'especialistes autòctons que treballessin sobre el patrimoni de Mèxic (especialment en la reconstrucció monumental de les gran cultures americanes) amb l'objectiu de recrear un passat gloriós sota una mística nacionalista. La recerca d'una personalitat pròpia, d'una identitat nacional mexicana, obligaven a demostrar que hi havia hagut una profunda ruptura entre el Mèxic prehispanic i el colonial. Els estudis universitaris i els que es realitzaven en les institucions superiors de recerca estaven molt vinculats amb aquesta ideologia nacionalista. La fundació de l'ENAH el 1938, com tantes altres de les actuacions realitzades durant la presidència de Lázaro Cárdenas (1934-1940), formava part d'una política que enfonsava les seves arrels en la Revolució Mexicana de 1910. En aquell context, amb l'objectiu d'incorporar al país els millors tècnics i científics, Cárdenas va facilitar l'arribada de nombrosos exiliats que fugien del caos bèl·lic europeu. Paradoxalment, alemanys, francesos i especialment espanyols (igual que Bosch, van arribar entre altres Alfonso Caso, Pablo Martínez del Río, Wirberto Jiménez Moreno, Joan Comas i Pedro Armillas) es van trobar immersos en un projecte d'un alt contingut ideològic.⁴⁵

A Mèxic Bosch va desenvolupar una important tasca docent, va realitzar treball de recerca i va escriure importants obres de síntesi, però no va formar escola. Evidentment, com a professor va tenir alumnes, però no deixebles que ell pogués aglutinar al voltant d'una institució sota la seva direcció. Bosch no va tenir un poder acadèmic real, encara que sempre va estar envoltat de respectuosos admiradors. La seva esfera d'influència estava més relacionada amb les

44. D'això es planyia el mateix Bosch; vegeu Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 131).

45. Manuel M. MARZAL (1993); Andrés MEDINA (1996).

altes instàncies culturals a nivell internacional, en què sempre va intervenir en representació del seu país d'acollida.

El tres de maig de 1974, durant una conferència al Museu d'Antropologia de Mèxic, Bosch Gimpera va ensopegar amb els cables del projector de diapositives i es va fracturar el fèmur. A una delicada intervenció va seguir una llarga recuperació. A la tardor encara va tenir forces per a assistir al congrés d'americanistes, però el seu estat es va complicar de sobte a causa d'una infecció hepàtica amb diverses complicacions renals i cardíques a causa del seu gust immoderat per la carn rostida, que venia de lluny. Pere Bosch Gimpera va morir a Ciutat de Mèxic el dimecres 9 d'octubre de 1974 a l'edat de vuitantatres anys.⁴⁶ A l'enterrament, el seu fèretre anava cobert per les banderes d'Espanya i Mèxic.⁴⁷ Sorprenentment, la notícia de la seva mort no va arribar a Barcelona fins al dilluns 14 d'octubre, cap a les cinc de la tarda, mitjançant un telegrama dirigit a l'Institut d'Estudis Catalans que va ser obert per Ramon Aramon, secretari de l'Institut.⁴⁸ Al dia següent la premsa barcelonina es feia ressò majoritàriament de la seva mort, encara que només va ser portada en el *Diario de Barcelona*.⁴⁹ Aquell dia, les banderes de la Universitat de Barcelona onejaren a mig pal.

46. El seu fill Carles descriu l'emotiva nit del 8 d'octubre, en què Bosch encara tenia forces i lucidesa per a tractar de la seva visió d'Espanya i de Catalunya; vegeu Carlos BOSCH GARCÍA (1989, p. 213-214).

47. Carta de Glòria Grajales a Javier Malagón del 12 d'octubre de 1974; vegeu Javier MALAGÓN (1978, p. 256).

48. Jaume SOBREQÜÉS (1974). Es va donar la notícia de la mort de Bosch en un tele-notícies (Jordi MARAGALL, 1974, p. 11) encara que el van qualificar d'especialista en filosofia (Guillermo FATAS, 1974).

49. La notícia va aparèixer en la premsa barcelonina el dimarts 15 d'octubre. El *Diario de Barcelona* li va dedicar la portada i una doble pàgina interior, *Tele/Expres* també va cobrir la notícia amb detall; en canvi, tant *El Noticiero Universal* (el director n'era Manuel Tarín-Iglesias, pres per quintacolumnista durant la Guerra Civil) com *La Vanguardia Española* es van limitar a un petit recordatori (sense foto). El dimecres 16 es va donar la notícia a *El Correo Catalán*, i *La Vanguardia* va reprendre el tema tant aquell dia com el divendres 18, amb una entrevista al rector de la universitat i un article de Miquel Tarradell. En les setmanes que van seguir i fins al 17 de gener de 1975 van anar apareixent notícies relacionades amb Bosch a *La Vanguardia* (1 i 22 de novembre, i 7 de desembre). Fora de Barcelona només hem trobat un article a *ABC* (26 d'octubre).

5. LA PERSONA

Tots els que el van conèixer van remarcar la gran vitalitat física de Bosch Gimpera. Era corpulent i d'estatura mitjana, amant del bon menjar (a Barcelona va arribar a pesar 103 quilos) i fumador empedreït (a Mèxic se'l descriu sempre amb un cigar a la boca). Ernesto Giménez Caballero, el 1927, s'hi refereix com «un ser corpulento, macizo, jovial y colorado». I afegeix que, a primera vista, «da la impresión como de un industrial alsaciano que tuviera un poco de corte de cara de Oscar Wilde».⁵⁰ Eufemísticament s'ha dit d'ell que tenia una clara inclinació per la bellesa, particularment la femenina. L'anecdolari sobre això és tan extens com difícil de comprovar. Limitant-nos a allò que s'ha publicat, s'explica que, a la Universitat de Barcelona, les senyores de la neteja coneixien quan el senyor rector es retirava del seu despatx pels copets que els feia al paner.⁵¹ Així mateix, Santiago Genovese explica que, als seus seixanta anys, Bosch encara enamorava a més d'una.⁵² Fins i tot el 1970, durant un viatge a Sonora per a veure unes pintures rupestres juntament amb Lluís Pericot i Antonio Pompa, davant la sorpresa dels seus acompanyants, van acabar els tres ballant amb la cambrera d'un restaurant popular.⁵³ Malgrat tot, en la vellesa va confessar a un amic que el seu únic amor autèntic havia estat la seva esposa Josefina.⁵⁴

Pel que fa als seus gustos artístics, considerava l'art grec com el *non plus ultra*. Apreciava el romànic (les pintures murals), el gòtic (els retaules) i fins i tot el neoclàssic, però li molestava el barroc. En pintura només acceptava l'art contemporani fins a la primera època de Picasso, però particularment preferia els preraphaelites, Giorgione i Ticià. Musicalment, amb comptades excepcions, el seu interès s'aturava a Strauss, Debussy i Falla, encara que particularment s'inclinava per Bach i Beethoven.⁵⁵

En el tracte se'l descriu com un home pragmàtic i íntegre, bon conversador i d'una extraordinària curiositat. Gran poliglòt, encara que despreocupat

50. Ernesto GIMÉNEZ CABALLERO (1927).

51. LORENZO (1995, p. XXIV). Bosch també va reconèixer la seva aversió envers els homosexuals. Per exemple, explica les seves diferències amb el cap del seu departament a l'UNESCO per aquesta causa a Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 167 y 296).

52. Teresa BOSCH ROMEU (1993, p. 90).

53. Teresa BOSCH ROMEU (1993, p. 134).

54. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 233).

55. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 49 i 320).

per les qüestions gramaticals. Escrivia de manera enrevesada, però amb una impressionant capacitat de síntesi. Més que a la recollida pacient de dades, Bosch es considerava un home inclinat a esquematitzar, a traçar grans quadres, obrir camins i establir bases.⁵⁶ Al costat d'aquestes virtuts, el to de les seves memòries i algunes anècdotes durant la seva vida deixen traslluir certa presumpció o vanitat en el seu caràcter i un punt de arrogant pedanteria en els seus anys de joventut, en tornar d'Alemanya. Es definia a si mateix com a cristià ecumènic més que no pas com a catòlic i, políticament, com a liberal, republicà, federalista però no separatista.⁵⁷

6. EPÍLEG

Bosch va mostrar al llarg de tota la seva producció científica un especial interès per la realitat indígena preromana com a base per a entendre tota la història d'Espanya, però la seva teoria sobre l'Espanya indígena no va ser expressada explícitament fins a 1937 en una conferència que, sota el títol d'*Espanya*, va servir de lliçó inaugural del curs 1937-1938 a la Universitat de València.⁵⁸ A partir d'aquell moment, Bosch va repetir els mateixos plantejaments, amb escasses variacions, nombroses vegades, i li van servir també per a explicar la història americana.⁵⁹ De l'estudi de la prehistòria en va extreure la teoria de la base indígena i les «superestructures polítiques» (romans, visigots, àrabs, Àustries i Borbons), segons la qual el procés de la història d'Espanya era el joc i l'acció mútua de l'Espanya indígena, racial, primitiva, i de la «superestructura» aliena. Bosch precisava que, de vegades, la «superestructura» havia estat fecunda per enriquir els valors culturals indígenes. En canvi, afegia, en determinats casos hi havia engendrat conflictes tràgics i pertorbacions del procés històric ascensional.

Al meu entendre, la seva concepció de la història, del procés històric i del pes que té en ell la composició ètnica primitiva són, d'una banda, resultat directe de l'escola historicoarqueològica en la qual es va formar a Berlín i, de

56. Baltasar PORCEL (1971, p. 27).

57. Pere BOSCH GIMPERA i Rafel OLIVAR-BERTRAND (1978, p. 223, 228-229); Carlos BOSCH GARCÍA (1989, p. 212-213).

58. Pere BOSCH GIMPERA (1937).

59. El seu fill Carles va aplicar el mateix esquema a la història mexicana; vegeu Carlos BOSCH GARCÍA (1981).

l'altra, el reflex de la cultura historiogràfica catalana tal com es venia gestant des de finals del segle XIX. En el pensament de Bosch, l'intel·lectual estaria cridat a l'alta missió de descobrir i mostrar a la classe dirigent el component ètnic que es troba inconscientment en el poble perquè l'elit pugui actuar sense contradir l'«ànima del poble». No parar esment en el substrat ètnic, per Bosch, equival al desastre de tota acció política o cultural de volada. Ja el 1934, preguntat sobre la participació de les masses en la vida política i en la cultura, Bosch creia que la solució passava per trobar l'equilibri entre les necessitats econòmiques de la massa i el conreu de la cultura. El seu «humanisme» consistia a aconseguir que, a través de la cultura, de la massa en sortissin els quadres dirigents de la societat, i que aquests, en conduir els pobles, ho fessin respectant la «dignitat de l'home» i impulsant la creació de nous «valors espirituals».⁶⁰ Per tant, es tractava de regenerar espiritualment la massa (la base ètnica) des de dins, mitjançant una cultura superior (el classicisme) gestionada per l'elit.

Com assenyala Casassas, sense l'«acció civil» de Bosch no hauria existit la seva escola.⁶¹ Els seus representants més destacats van ser Lluís Pericot, Alberto del Castillo, Josep de C. Serra Ràfols i, els darrers cursos universitaris, Joan Maluquer de Motes. L'actuació de Bosch va estar ben adaptada al seu moment, el de la institucionalització de l'arqueologia catalana, necessària per al seu desenvolupament científic. Encara que l'Escola d'Arqueologia de Barcelona o Escola Catalana d'Arqueologia (també anomenada Escola Clàssica)⁶² va ser fonamentalment universitària i a través de la universitat es va situar en les primeres files de la investigació arqueològica espanyola i internacional, va saber fer un bon ús complementari de les institucions creades per la Mancomunitat. El resultat fou que Bosch i els seus deixebles van aconseguir consolidar els estudis de prehistòria i protohistòria a Catalunya, a més de connectar-la amb els de la resta del món i de modernitzar metodològicament l'arqueologia espanyola.

Deixant de banda alguns aspectes més subjectius, compartim amb Pericot⁶³ la idea que, sense existir una doctrina uniforme per a tots ells, algunes de

60. «L'Enquesta de l'Opinió» (1934).

61. Jordi CASASSAS (1986, p. 23).

62. Jordi RAMIS (1947); Pere BOSCH GIMPERA (1966); Lluís PERICOT (1963a); (1963b); (1966); Miquel TARRADELL (1974); Joan MALUQUER (1981). El 1927, un article de *La Vanguardia* (2 d'abril) parlava de l'escola barcelonina d'Arqueologia, i el mateix any, a *La Publicitat* (17 de novembre), Lluís Alguer es referia a l'Escola Catalana de Prehistòria.

63. Lluís PERICOT (1963a, p. 368; 1974, p. 10).

les característiques de l'escola de Bosch van ser l'intent de relacionar cultures prehistòriques i pobles històrics dins d'una visió històrica àmplia de les problemàtiques arqueològiques, la preferència de la difusió sobre la convergència com a explicació del canvi cultural i la valoració de les arrels prehistòriques hispàniques, unides a un cert matís panmediterrani. Tot això, lligat a un gran esforç per a establir contacte amb les escoles científiques dels altres països.

Durant la postguerra es va neutralitzar la càrrega política de l'arqueologia practicada per Bosch, tant a nivell de l'organització institucional com en la seva obra científica, que va ser refusada en la mesura que la seva idea d'Espanya xocava frontalment amb els valors fonamentals del règim franquista.⁶⁴ Malgrat l'exili forçós del mestre, va quedar en peu una part de la infraestructura que ell havia creat, en especial el Museu Arqueològic, a més dels seus deixebles, que van continuar actius.⁶⁵

Bosch, des del seu exili, creia en la continuïtat de l'Escola Catalana i en la incorporació de nous valors. Per això, quan Miquel Tarradell i Pere de Palol van obtenir les respectives càtedres d'arqueologia a València i Valladolid, Bosch ho va viure com un gran triomf de l'Escola Barcelonina.⁶⁶ No obstant això, al nostre parer, l'Escola Catalana d'Arqueologia es va disgregar amb l'absència del mestre. Els anys setanta, les disparitats temàtiques entre els suposats membres de l'escola ja eren massa àmplies, i el mateix cal dir pel que fa als seus òrgans d'expressió o de l'entramat institucional. Això no impedeix que, a nivell particular, ells i molts altres, amb raó o sense, se sentissin deixebles de Bosch.

No hi ha dubte que, per les energies que va saber mobilitzar al seu voltant i per les institucions que va aconseguir implicar en la tasca, en pugna amb altres legítims interessos, Bosch Gimpera s'alça com un personatge extraordinari. Com no podia ser d'altra manera, les generacions posteriors han acabat per superar el mestre, però en molts aspectes són nans a coll d'un gegant.

64. El 1939, els atacs a Bosch van arribar fins a les infàmies i les calúmnies personals; vegeu l'article de Miquel Utrillo, «Perot lo lladre», a *Solidaridad Nacional* del 19 juny; reeditat a Eulàlia PÉREZ (ed.) (2009), «*Fantasmones rojos*»: la venjança falangista contra Catalunya (1939-1940), Barcelona, A Contra Vent.

65. FRANCISCO GRACIA (2001).

66. FRANCISCO GRACIA, JOSEP M. FULLOLA i FRANCESC VILANOVA (2002, p. 258: carta 122, 16 de gener de 1949; p. 354: carta 198, 1 de juny de 1956).

BIBLIOGRAFIA

- 100 anys d'excavacions arqueològiques a Empúries (1908-2008). Catàleg de l'exposició* (2008). Girona: MAC-Empúries i Ajuntament de l'Escala.
- ABELLÁN, J.L. (ed.) (1978). *El exilio español de 1939*. Madrid: Taurus.
- ABELLÁN, J.L.; MONCLÚS, A. (coord.) (1989). *El pensamiento español contemporáneo y la idea de América*. Barcelona: Arthropos.
- ALGUER, Lluís (1924). «Estudis de prehistòria. Butlletí de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria. Barcelona, any 1923». *La Publicitat* [Barcelona] (25 de juliol), p. 1.
- AROCA, Rafaela (1908). «Siluetas femeninas. Dolores Gimpera de Bosch». *Las Noticias* [Barcelona] (24 de juny), p. 1.
- BALCELLS, Albert (1989). *Justícia i presons després de maig de 1937, a Catalunya (intents regularitzadors del conseller Bosch Gimpera)*. Barcelona: Dalmau. (Episodis de la Història; 274).
- (2001). *Antoni Rubió i Lluch, historiador i primer president de l'Institut d'Estudis Catalans*. Barcelona: IEC.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*. Vol. I: (1907-1942). Barcelona: IEC.
- BARAS, Montserrat (1984). *Acció Catalana (1922-1936)*. Barcelona: Curial.
- BOSCH GARCÍA, Carlos (1981). «Estudio preliminar: y a propósito de España». A: BOSCH GIMPERA, Pere, *El problema de las Españas*. México: UNAM, p. 7-19.
- (1989). «El doctor Pedro Bosch Gimpera que yo conocí». A: Abellán, J. L.; MONCLÚS, A. (coord.). *El pensamiento español contemporáneo...* Vol. 2: *El pensamiento en el exilio*. Barcelona: p. 207-214.
- BOSCH GIMPERA, Pere (1932). *Etimologia de la Península Ibèrica*. Barcelona: Alpha. [Reeditat (2003) a Pamplona: Urgoiti]
- (1937). *España*. Valencia: Anales de la Universidad de Valencia. [Edició catalana, *Espanya* (1978). Barcelona: Edicions 62, amb pròleg de Miquel Taradell. Segona edició castellana: *El problema de las Españas* (1981). México: UNAM. Tercera edició castellana: *El problema de las Españas* (1996), Málaga: Algazara, amb pròleg de Jordi Pujol]
- (1965). «Diario de excavación (1915-1922)». A: PALLARÉS, Francesca. *El poblado ibérico de San Antonio de Calaceite*. Bordighera-Barcelona: Instituto Internacional de Estudios Ligures, p. 107-141.

- (1966). «1916, Una escuela de prehistoria». *Pyrenae* [Barcelona], núm. 2, p. 1-11.
- (1971). *La Universitat i Catalunya*. Barcelona: Edicions 62.
- (1980). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62.
- BOSCH GIMPERA, Pere; OLIVAR-BERTRAND, Rafel (1978). *Correspondència 1969-1974*. Barcelona: Proa.
- BOSCH ROMEU, Teresa (1993). *Pedro Bosch Gimpera. La contribución humanista de un científico*. México: Secretaría de Educación Pública - Instituto de Cultura Superior.
- CALVO, Lluís (1997). *Historia de la Antropología en Cataluña*. Madrid: CSIC.
- CASASSAS, Jordi (1986). «Pere Bosch Gimpera: la virtut de l'oportunitat». A: *Pere Bosch Gimpera i el Museu Arqueològic de Barcelona. 50 aniversari*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 23-29.
- CASTELLS, Victor (1971). «Qüestionari Victor Castells». *Xaloc* [Mèxic], núm. 44, p. 147-149.
- COMAS, Juan (ed.) (1976), *In Memoriam Pedro Bosch-Gimpera 1891-1974*. México: UNAM.
- CORTADELLA MORRAL, Jordi (2003). «Historia de un libro que se sostenía por si mismo». A: BOSCH GIMPERA, Pere. *Etnologia...*, p. VIII-CCXLI.
- DEL PINO, Fermín (1978). «Pedro Bosch Gimpera (1891-1974)». A: ABELLÁN, J. L. (ed.). *El exilio español de 1939*. Tom VI: *Cataluña, Euzkadi, Galicia*, p. 48-69.
- DÍAZ-ANDREU, Margarita (1996). «Arqueólogos españoles en Alemania en el primer tercio del siglo xx. Los becarios de la Junta para la Ampliación de Estudios e Investigaciones Científicas». *Madridier Mitteilungen* [Madrid], núm. 27, p. 205-224.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1961). *Tornant-hi a pensar (evocacions de moments viscuts)*. Barcelona: Selecta.
- ESTEVA FABREGAT, Claudi (1997). «Pere Bosch-Gimpera i els Estudis de Prehistòria a Mèxic». A: *v Jornades d'Estudis Catalano-americanos: maig 1993*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 99-107.
- FATAS, Guillermo (1974). «Ha muerto, lejos de España, P. Bosch Gimpera. Discreción y añoranza de un sabio en el exilio». *Andalán* [Saragossa], núm. 52 (1 de noviembre), p. 12.
- GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto (1927). «Visitas literarias. Bosch Gimpera, el iberista». *El Sol* [Madrid] (31 de març), p. 1.

- GRACIA, FRANCISCO (2001). «Pere Bosch Gimpera – Josep Pla. Una polémica sobre el valor de la Prehistoria como ciencia en 1923». *Revista de Arqueología* [Barcelona], núm. 247, p. 12-19.
- (2009). *La arqueología durante el primer franquismo (1939-1956)*. Barcelona: Bellaterra.
- GRACIA, FRANCISCO (2011). *Pere Bosch Gimpera: universidad, política, exilio*. Madrid: Marcial Pons.
- GRACIA, FRANCISCO; CORTADELLA, JORDI (2007). «La institucionalización de la arqueología en Cataluña: el Servei d'Investigacions Arqueològiques del Institut d'Estudis Catalans». *SPAL monografías* [Sevilla], núm. 10, p. 257-321.
- GRACIA, FRANCISCO; FULLOLA, JOSEP M.; VILANOVA, FRANCESC (2002). *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Lluís Pericot (1919-1974)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- «L'Enquesta de l'Opinió» (1934), «Del segle XIX i l'avantguerra al 1934: Pere Bosch Gimpera», *L'Opinió* [Barcelona] (16 de març), p. 5.
- LORENZO, JOSÉ LUIS (1995), «Prólogo a la segunda edición». A: BOSCH GIMPERA, P. *El poblamiento antiguo y la formación de los pueblos de España*. México: UNAM, p. VII-XXVII.
- MALAGÓN, JAVIER (1978). «Los historiadores y la historia en el exilio». A: ABELLÁN, J. L. (ed.). *El exilio español de 1939*. Tom v: *Arte y Ciencia*, p. 247-353.
- MALUQUER DE MOTES, JOAN (1981). «L'escola d'arqueologia». A: *L'aportació de la Universitat Catalana a la Ciència y a la Cultura*. Barcelona: L'Avenç, p. 72-78.
- MARAGALL, JOAN (1960). «Epistolari: Pere Bosch Gimpera». A: *Obres completes*, vol. I. Barcelona: Selecta.
- MARAGALL, JORDI (1974). «Bosch-Gimpera ayer y hoy». *Destino* [Barcelona], núm. 1934 (26 octubre), p. 11-12.
- MARTÍN, RICARDO (1973). «Pedro Bosch Gimpera». A: PERICOT, LLUÍS; MARTÍN, RICARDO. *La Prehistoria*. Barcelona: Salvat, p. 9-21 i 82-93.
- MARZAL, MANUEL M. (1993). *Historia de la antropología indigenista: México y Perú*. Barcelona: Anthropos.
- MEDINA, ANDRÉS (1996). *Recuentos y figuraciones. Ensayos de antropología mexicana*. México: UNAM.
- MONFERRER, LUÍS (2007). *Odissea en Albión. Los republicanos españoles exilados en Gran Bretaña (1936-1977)*. Madrid: Ediciones de la Torre.

- Museu d'Arqueologia de Catalunya, 75 anys 1935-2010. Miscel·lània commemorativa* (2010). Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ORTEGA Y MEDINA, Juan Antonio (1982). «Pedro Bosch-Gimpera». A: ORTEGA Y MEDINA, J. A. (1982) *El exilio español en México 1939-1982*. México: Salvat-FCE, p. 309-323.
- PEREZ VALLVERDÚ, Eulàlia (ed.) (2009). *Fantasmones rojos: la venjança falangista contra Catalunya (1939-1940)*. Barcelona: A Contra Vent Editors.
- PERICOT, Lluís (1948). *Grandeza y miseria de la prehistoria. Discurso leído el día 14 de noviembre de 1948 en la recepción pública del Dr. D. Luís Pericot y García en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona y contestación del académico numerario Dr. D. Tomás Carreras y Artau*. Barcelona: Real Academia de Buenas Letras de Barcelona.
- (1963a). «El Profesor Pedro Bosch-Gimpera y su escuela, medio siglo de recuerdos». A: GENOVÉS, S. (ed.). *A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento*. México: UNAM, p. 361-368.
- (1963b). «La escuela arqueológica de Barcelona». A: *Problemas de la Prehistoria y de la Arqueología Catalanas. II Symposium de Prehistoria Peninsular (8-11 octubre 1962)*. Barcelona: Universidad de Barcelona, p. xvii-xxviii.
- (1966). «Medio siglo de la escuela arqueológica barcelonesa», *Pyrenae* [Barcelona], núm. 2, p. vii-viii.
- (1974). «Algunos de mis recuerdos de Bosch-Gimpera». *Destino* [Barcelona], núm. 1934 (26 d'octubre), p. 9-10.
- PORCEL, Baltasar (1971). «Pere Bosch-Gimpera obert als segles del món». *Serra d'Or* [Barcelona], núm. 147, p. 24-29.
- QUESADA, José Manuel (2001). «Pedro Bosch-Gimpera. La arqueología española en el exilio mexicano». A: *De Madrid a México. Exilio español y su impacto sobre el pensamiento, la ciencia y el sistema educativo mexicano*. Morelia: Comunidad de Madrid - Universidad Michoacana, p. 329-366.
- RAMIS, Jordi (1947). «L'escola catalana d'Arqueologia». *Quaderns de l'Exili* [Mèxic], núm. 25 (gener-febrer), p. 31.
- RIBA, Carles (1983). «Apèndix». A: MARAGALL, Joan. *Nausica*. Barcelona: Ariel, p. 175-185.
- ROVIRA I VIRGILI, Antoni (1924). «La gran pietat de la nostra història». *Revista de Catalunya* [Barcelona], vol. 1, núm. 6, p. 537-546.
- SÁENZ DE LA CALZADA, Margarita (1986). *La Residencia de Estudiantes, 1910-1936*. Madrid: CSIC.

- SAGARRA, Josep Maria de (2000). *Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 2 vols.
- SANCS, Joan (1927a). «Homo Sapiens». *La Publicitat* [Barcelona] (17 de novembre), p. 1.
- (1927b). «Pampallugues», *La Publicitat* [Barcelona] (22 de novembre), p. 1.
- SOBREQUÉS, Jaume (1974). «Bosch Gimpera en la Universidad». *Destino* [Barcelona], núm. 1935 (2 de novembre), p. 43.
- SOBREQUÉS, Jaume *et al.* (1989). *Epistolari de Lluís Nicolau d'Olwer amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i amb Ferran Valls i Taberner: 1905-1933*. Barcelona: Promocions Publicacions Universitàries.
- (1991). *Epistolari de Francesc Martorell i Trabal i Pere Bosch i Gimpera amb Ramon d'Abadal i de Vinyals i Ferran Valls i Taberner: 1908-1931*. Barcelona: Promocions Publicacions Universitàries.
- SOLDEVILA, Ferran (1925). «El problema de la investigació històrica catalana». *La Publicitat* [Barcelona] (8 de gener), p. 1.
- (1927). «Historiadors i prehistoriadors». *La Publicitat* [Barcelona] (18 de desembre), p. 1.
- SOLÉ I SABATÉ, Josep M.; VILLARROYA, Joan (1989). *La repressió a la reraguarda de Catalunya (1936-1939)*. Vol. 1. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- TARÍN-IGLESIAS, Manuel (1985). *Los años rojos*. Barcelona: Planeta.
- TARRADELL, Miquel (1974). «Bosch-Gimpera y la escuela de arqueología de Barcelona». *Destino* [Barcelona], núm. 1934 (26 d'octubre), p. 13.
- TORNÉ, Ramon (1997). «La traducció de l'“Olímpica I” de Píndar per Joan Maragall». *Anuari de Filologia (secció D)* [Barcelona], vol. 20, núm. 8, p. 75-86.
- (2001). «Sobre l'edició dels *Himnes Homèrics* de Joan Maragall per l'IEC». A: ROCA, A. (ed.). *L'aportació cultural i científica de l'Institut d'Estudis Catalans (1907-1997)*. *Simposium*. Barcelona: IEC, p. 87-93.
- UCELAY DA CAL, Enric (1986). *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*. Barcelona: La Magrana.
- VILANOVA, Francesc (1991). «El centenari de Pere Bosch i Gimpera i una relectura». *L'Avenç* [Barcelona], núm. 150, p. 6.
- (ed.) (1992). *Pere Bosch i Gimpera, Carles Pi i Sunyer: Informes a les autoritats britàniques*. Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Locals.